

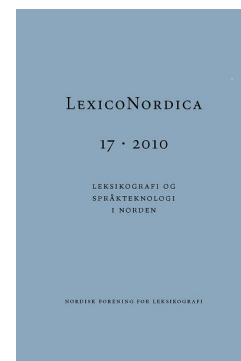
# LexicoNordica

Forfatter: Anna Helga Hannesdóttir [Ordaboken moste tryckias]

Anmeldt værk: Jesper Swedberg: Svensk Ordabok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm. Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie nr 46, och Acta Bibliothecae Scarensis. Skrifter utgivna av Stifts- och landsbiblioteket i Skara, nr 12. Skara: Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet 2009, 719 s.

Kilde: LexicoNordica 6, 1999, s. 193-204

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>



© LexicoNordica og forfatterne

## Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

## Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

# ”Ordaboken måste tryckias”

*Anna Helga Hannesdóttir*

Jesper Swedberg: *Swensk Ordabok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm.* Skara stiftshistoriska sälls-kaps skriftserie nr 46, och Acta Bibliothecae Scarensis. Skrifter utgivna av Stifts- och landsbiblioteket i Skara, nr 12. Skara: Stiftelsen för utgivande av Skaramissalet 2009, 719 s.

Nu har Lars Holm uppfyllt biskop Jesper Swedbergs (1653–1735) sista vilja och gett ut den svenska ordbok som han arbetade med under en stor del av sitt liv. Trots att verket tills nu har legat opubliserat har dagens språkhistoriker, genom Holms uthålliga umgänge med och många presentationer av det, haft goda möjligheter att stifta bekantskap med olika aspekter av denna 1700-talsordbok. I sin doktorsavhandling (Holm 1986a) och ett tiotal bidrag, bland annat i denna tidskrift och i volymerna från konferenserna om lexikografi i Norden, har Holm redovisat sina studier i Swedbergs ordboksarbete. Utgåvan innehåller också en bibliografi: ”Lars Holm om Jesper Swedbergs *Swensk Ordabok*” (Holm 2009:44 f.). Han har också sammanfattat sin Swedbergforskning i populärvetenskaplig form (Holm 2008). Då själva ordboken således är väl utforskad ut lexikografiskt perspektiv avstår jag här ifrån att fördjupa mig i enskilda lexikografiska aspekter av själva ordboken. Istället är det utgåvan i sin helhet som fokuseras.

## 1. Utgåvans innehåll

Utgåvan består av två delar. Första delen utgörs av Lars Holms

introduktion (85 sidor). Där presenterar han kort Jesper Swedbergs liv och gärning, beskriver sina redigeringsprinciper och redovisar i avkodad form de källor till ordförrådet som Swedberg anger i ordboksartiklarna. Vidare översätter och förklarar Holm det latinska metaspråket i ordboken. Introduktionen avslutas med exempel-sidor i faksimil av de fem bevarade handskrifterna av ordboken.

Den andra delen innehåller editionen: ”Jesper Swedberg: Svensk ordabok. R 589 e, Uppsala universitetsbibliotek”. Editionen omfattar hela handskriften: från titelsida och kringtexter till Swedbergs förord (16 sidor) och själva ordbokstexten (589 sidor). Holms syfte med utgåvan är att ”göra Ordaboken tillgänglig för läsare och brukare som vill fördjupa sig i den svenska som talades och skrevs för 300 år sedan” (Holm 2009:26).

## 2. Holms introduktion

Introduktionen inleds med en kort översikt över den tidiga svenska lexikografin och dess förankring i den kontinentala, latinska lexikografitraditionen. Holm konstaterar att två skilda traditioner kan urskiljas, dels den som har kallats ”den patriotiska traditionen”, dels ”den nyttoinriktade traditionen” (Ralph 2000:14 f.). Dessa två angreppssätt på det svenska ordförrådet menar Holm företräds vid 1700-talets början av var sin biskop: Haqvin Spegel och Jesper Swedberg.

### 2.1. Holm om Swedberg

Holm ger en kortfattad men initierad – och bitvis ömsint – beskrivning av Swedbergs liv och hans karriär inom de fyra ”institutioner” som hans verksamhet kom att präglas av och kretsa kring: skolan, det teologiska studiet, den nationella scenen där han verkade som hovpredikant och professor och slutligen den svenska

kyrkan. Swedbergs insatser i den bibelrevision som resulterade i Karl XII:s bibel beskrivs kortfattat, liksom hans inblandning i arbetet med att ta fram en svensk rikspsalmbok, en inblandning som inte blev särskilt ärorik för den då blivande biskopen. Den swedbergiska psalmboken trycktes 1694 men hela upplagan drogs omedelbart tillbaka – främst av teologiska skäl (se Alling 2008). Också hans övriga språkvetenskapliga produktion omnämns: *Schibboleth. Swenska språketz rycht och richtighet* (1716), vars stavningsregler eldade under den ”giganternas kamp” om svenskans stavning som han sedan psalmboksaffären utkämpade med Urban Hiärne (Ohlsson 1992:11), och hans betydligt kortare grammatik, *En kortt Swensk Grammatica* (1722). Det var också Swedbergs ortografiska ställningstaganden som till slut tycks ha omöjliggjort utgivningen av ordboken.

I introduktionen berörs också Swedbergs brevväxling med bokcensorn Upmarck-Rosenadler och Kanslikollegiets handläggning av frågan om stöd till utgivning av ordboken. Utöver den kontroversiella ortografen, som redan tidigare använts som argument mot utgivande, anförde Kanslikollegiet ekonomiska argument, och när Swedberg i början av 1730-talet efter att ha aktualiserat den indragna psalmboken tillrättavisades av drottning Ulrika Eleonora, var utgivningen av ordboken även politiskt omöjlig.

I tidigare sammanhang har Holm presenterat ordbokens tillkomsthistoria betydligt mera detaljerat än vad han gör i utgåvan (Holm 1984 och 2008) och det är naturligtvis inte rimligt att där återge alltför mycket av det som finns publicerat. Men för den läsare som inte i förväg är förtrogen med ordboken och med Swedbergs språkliga insatser är introduktionen lite väl knapphändig för att riktigt göra biskopens arbete rättvisa.

## 2.2. Holm om manuskripten

Holm redogör för de fem manuskript som finns av ordboken, deras

tillkomst, nuvarande omfång och skick samt antagna inbördes relationer. En noggrannare genomgång återfinns i Holm (1985). Till grund för utgåvan läggs den avskrift som sonen Jesper Swedenborg färdigställde och som nu förvaras i Uppsala universitetsbibliotek. Denna kom Swedberg själv att ha som arbetsexemplar, där han under resten av sitt liv införde tillägg och korrigeringar.

Också andra har kompletterat Jesper den yngres avskrift. Bland dessa finns antagligen Petrus Schenberg. Han utgår ifrån manuskriptet till Swedbergs ordbok i arbetet med den svensk-latinska delen av sin stora *Lexicon latino-svecanum* 1739 (Schenberg 1739:[2]). Hur han fick tillgång till manuskriptet har Holm tidigare diskuterat (Holm 1984:118 f.). Vad som däremot undgått forskningen är att den inställning till modersmålet som framgår av Schenbergs syfte med ordboken, nämligen att den ska ”fungera som stöd vid gymnasie- och skolungdomens studium av latinet och modersmålet” inte är hans (Hannesdóttir 1998:196). Denna pedagogiska syn kan i själva verket tillskrivas Swedberg, som hyste den för den tiden brådmogna ”önskan om att låta ’alt lärande ske på modersmålet’” (Holm 2009:22). Det skulle ännu dröja länge tills undervisning i modersmålet blev en uppgift för skolan.

### 2.3. Holm om ordboken

Efter en överskådlig presentation av ordbokstextens informationskategorier, följer Holms betraktelse över hur några av Swedbergs språkliga käpphästar kommer till uttryck i ordboken. Ortografin är en sådan. Inledningsvis i det ”Prof på en Swensk Ordabok” som trycktes som kapitel 18 i *Schibboleth* (1716) konstaterar Swedberg att ”Wåre Swenske ord skrifwas åtskilligt af åtskilliga”. Redan underrubriken till kapitlet innehåller hans programförklaring: ”at orden på ett wißt sett altid skrifwas kunna och böra” (Swedberg 1716:421). Hur han för egen del uppfyllde denna vision exemplifierar Holm bl.a. genom att diskutera hur han tillämpar en enhetlig ortografisk markering av lång vokal.

Bland andra språkliga drag som Swedberg ägnat särskild uppmärksamhet i ordboken och som Holm förtjänstfullt lyfter fram är distinktionen mellan de gamla svaga maskulina och feminina substantivens grundform och oblika form. Dessa uppslagsord återges i nominativ och också den oblika formen ges i artikeln – om denna är belagd i bibeln. Som Holm också visar gör Swedberg en pionjärinsats genom att ta med ett stort antal löst sammansatta partikelverb, och läsaren uppmärksammas på den omsorgsfulla redovisningen av såväl betydelsevariation som uttrycksvariation. Hur Swedberg hanterade polysemi har Holm behandlat närmare i annat sammanhang (Holm 2005a), liksom uttrycksvariation eller möjlig synonymi (Holm 2005c).

Holm ägnar ordbokens källor och ordsfatt ett eget avsnitt, och också på detta område har han tidigare genomfört specialstudier. Bibelns ordförråd är väl täckt i ordboken (se också Holm 2005b); inemot hälften av uppslagsorden har Swedberg hämtat där. Dessa ord beläggs i de flesta fall med hänvisningar till ett eller flera angivna bibelställen. Dessutom har samtida svenska författares skrifter inom vitt skilda områden skattats på ord som – med angivande av källan – upptagits i ordboken. Swedberg förtecknar också ord av det slag som han antagligen inte har belagt i skriftliga källor eller som han i varje fall inte redovisar källorna till, bl.a. ord som ingår i det vardagliga, familjära och även låga ordförrådet. Förutom bibelorden har Holms tidigare studier av ordbokens ordförråd ägnats åt biskopens uppsättning av fula ord (Holm 1986) och främmande ord (Holm 1988).

Avslutningsvis i sin presentation av Swedbergs ordbok argumenterar Holm för att denna gamla ordbok har en del att erbjuda dagens läsare – även andra än språkhistoriker med olika specialintressen. Ordboken förtecknar inte bara det tidiga 1700-talets allmänna ordförråd utan också den då aktuella terminologin inom vitt skilda områden. Där märks rättskipning, krigsväsende och kyrka liksom mer basala områden som tidens matvanor och

klädedräkt. Även benämningar på svenskarnas egna och deras husdjurs krämpor och sjukdomar redovisas. Genom utgåvan har ordbokens juridiska ordförråd nu kunnat inlemmas i en undersökning av den juridiska terminologins etablering (Rogström u.a.).

## 2.4. Holm om sin utgåva

Holm väljer vad han kallar ”brukbarhetsprincipen” för sin utgåva. Det viktiga för honom är inte att redovisa en enskild skrivares (eller avskrivares) egenheter. Han vill i stället ”restaurera, återskapa en Svensk Ordbok som så nära som möjligt överensstämmer med den ordbok som Jesper Swedberg ville ge ut” (Holm 2009:37). Swedbergs ordbok ska vara så tillgänglig som möjligt för nutida läsare. Det är innehållet i Uppsalahandskriften som ges ut, liksom i denna ordnat i två spalter på sidan, men artiklarnas form, struktur och notation följer i stor utsträckning Swedbergs eget manuskript.

I vissa avseenden normaliserar Holm texten: Diplomatarisk trohet får stå tillbaka för hans strävan efter konsekvens och tydlighet. Han inför därför en enhetlig grafisk form för uppslagsorden. Istället för att återge ”den regellösa växlingen” i handskriften mellan stor och liten begynnelsebokstav i uppslagsorden ändrar han förutom i egennamn genomgående versal till gemen (Holm 2009:39). De särskrivningar och sammansättningar med divis som förekommer sporadiskt och slumpmässigt i manuskriptet skriver han ihop. Också interpunktionen i artiklarna normaliseras liksom olika allografer för vissa grafem (exempelvis några av allograferna för <s>). Andra behålls konsekvent. Denna i princip grafiska normalisering är i sammanhanget motiverad och väl avvägd.

Också ifråga om textens disposition på handskrifts- respektive trycksidorna tillämpar Holm en pragmatisk princip. Handskriftens paginering och satsyta för övrigt bryts upp och anpassas till utgåvans format. Uppsalahandskriftens makrostruktur behålls –

också de avvikelser från den alfabetiska ordningen som vissa av Swedbergs egna ortografiska ändringar gett upphov till.

I utgåvans notapparat redovisas de tillägg i texten som gjorts i förhållande till R 589 e. Även variantformer i de andra handskrift-erna förtecknas i noterna och där framgår också varifrån edition-ens variant är hämtad om källan är en annan än just R 589 e. Likaså redovisas i noterna Holms egna rättelser och förekomsten av andra händer än Swedbergs och sonen Swedenborgs i manus-kripten. Holm förklarar sitt notsystem och exemplifierar med noter hämtade ur utgåvan och han kommenterar på ett tydligt och pedagogiskt sätt de olika typer av information som ges. Noterna är, på sedvanligt sätt, enkelriktade i och med att det i artiklarna inte finns någon markering av att ytterligare information finns att hämta i en not och noterna återger inte uppslagsordet om inte informationen gäller detta specifikt. Den läsare som är intresserad av eventuella variantformer är därför hänvisad till att via radnum-ret söka i ordbokstexten. Fördelarna med denna lösning är främst grafiska och estetiska; variantapparaten stör inte den lexikogra-fiska informationen. En nackdel med de enkelriktade noterna är dock att det krävs mer av den läsare som är ute efter att skaffa sig en uppfattning om exempelvis de olika handskrifternas inbördes relationer i enskilda fall.

Holm har verkligen lyckats i sin strävan att åstadkomma en för den nutida läsaren överskådlig och lättillgänglig edition. Hans var-samma normalisering av den fria variation i ortografi och nota-tion, som den ännu inte normaliserade svenskan lämnade utrym-me för i 1700-talets början, bidrar stort till utgåvans tilldragande yttre. Bilderna 1 och 2 nedan visar början på bokstavskapitlet *F* i Swedbergs respektive Holms version.

## 2.5. Holm om Swedbergs källor

I ordboksartiklarna hänvisar Swedberg, liksom den tidens lexiko-



grafer, i starkt förkortad form till de verk han har hämtat sina uppslagsord eller ekvivalenter i. Holm inte bara redovisar Swedbergs förkortningar – han har lyckats med bedriften att identifiera de flesta av de omkring 300 verk som återopas. För dessa titlar ges kortfattade bibliografiska uppgifter, ibland också en kort kommentar om verket ifråga. Läsaren får också reda på vilka ord som belagts i respektive verk, utom när det gäller bibeln och psalmboken. Ordförrådet i dessa utgör ju själva utgångspunkten för Swedbergs ordbok. Holm ransonerar också orduppgifterna till högst tio ord från Swedbergs andra fyra huvudkällor: den egna *Schibboleth*, Spegels *Glossarium*, kyrkoordningen från 1571 och Wankijffs bibel (1674 och 1688).

Holm gör en distinktion mellan Swedbergs källor (för uppslagsorden) och referenser (för ekvivalenterna eller annan relevant information), men denna indelning genomförs inte explicit i förteckningen. I de flesta fall är det entydigt vad som har hämtats i det anvisade verket, såsom i fallet ”hirtar sig” (Holm 2009:335) som inte förses med annan information än en hänvisning till ”Stiernh[ielms] Glossar” och ”gudz werck och h.”. Att sedan det sistnämnda verket inte återfinns under *gudz* i den alfabetiskt ordnade förteckningen utan ordnat på sin upphovsman: ”(Spegels) guds werck och h. / hwila” (Holm 2009:73) är ren lapsus. För den som vill studera de återopade arbetena närmare, redovisar Holm också vid vilka bibliotek en del av de i dagens Sverige mindre kända verken har påträffats eller – vilket kan vara lika viktigt – sökts förgäves.

De ytterligare förteckningar Holm bistår den moderne läsaren med är dels en lista över de förkortningar Swedberg använder för Bibelns böcker, dels en komplett latinsk-svensk ordlista över det latinska metaspråket. Ordlistan är generös på så sätt att här redovisas inte en abstraherad grundform av de latinska ord som förekommer utan de former som faktiskt är belagda, ofta med uppgift om vad det är för form. För *habent* anges ”har (3 pers. plur.)”

och för *habet* ”har (3 pers. sing.)” (Holm 2009:83). Biskopen hade säkert förfärats men till skillnad från de användare som ordboken ursprungligen var avsedd för kan många av de läsare, som han med Holms hjälp till slut får hålla tillgodo med, inget latin alls.

### 3. Editionen av Jesper Swedbergs svenska ordabok

När nu biskopens ordbok äntligen tryckts, är det trots allt inte den ordbok som förelåg i färdigt skick runt 1720. Istället korrigerades de fel och brister som Swedberg (och andra) upptäckte, och ordförrådet utökades såväl med fula ord som med andra ord som inte finns i Swedbergs eget manuskript.

Som framgått ovan är det Uppsalahandskriften (R 589 e) som Holm har utgett i sin helhet. Efter titelsidan inleds den med en anteckning av Swedberg och ett latinskt citat ur Plinius den äldres *Historiæ Naturalis*. Därefter följer ett utlåtande om ordboken, undertecknat J. Rosenadler. Huruvida utlåtandet verkligen har formulerats av Rosenadler har Holm tidigare diskuterat (Holm 1984:112 f. och 1985:8 f.). Utlåtandet följs av en sida med ordbokens hela titel och en lista över de förkortningar som används för Bibelns böcker. I utgåvan infogas handskriftens titelsida och sidan med de upplösta förkortningarna i faksimil. Efter Swedbergs förord och själva ordbokstexten avslutas R 589 e och utgåvan med en ”Förteckning på the skriffthenes språk och rum, som af anförda wackra lärare äro förklarade!”.

Holms textkritiska utgåva är snygg. Formatet är det som ordboken antagligen hade fått om den hade getts ut när den var färdig. Stilen är tydlig och artiklarnas mikrostruktur är överskådlig genom de olika stilsorterna. För den som vill följa textens fördelning på manuskriptets sidor anges manuskriptets sidnumrering och sidbrytning i marginalen.



ets starka ställning i 1700-talets Sverige. För att komma åt den betydelse som ett ord hade för 300 år sedan behöver man, påpekar Holm, gå via latinet och återöversätta de latinska ekvivalenterna och parafrastrerna till dagens svenska. Därigenom menar han skulle också ”språkhistoriskt falska vänner” kunna avslöjas (Holm 2009:43).

s. 149

## F

<b>fabel</b> , <i>fabula, figmentum, commentum</i> , 1 K. 9:8. 2 Chr. 7:20. J. 24:9. <i>pl. fabelet</i> , 1 T. 1:4. 4:7. <i>liten fabel, fabelia.</i>	<b>fager</b> , <i>speciosus, formosus, venustus, pulcher, elegans, forma prastans</i> , G. 39:6. 1 S. 16:12. Esth. 2:7. <i>Psb.</i> 55:3.
<b>fabelachtig</b> , <i>fabulosus, confictus.</i>	<b>fagerlek</b> , <i>pulchritudo, venustus, forma dignitas, species.</i>
<b>fabelachtigt</b> , <i>fabulose, fictae.</i>	<b>fagermätt.</b>
<b>facit</b> .	<b>fagerst</b> , <i>pulchre, venuste, eleganter.</i>
<b>fackla</b> , <i>fax, tada, funale</i> <i>liten fackla, fackula, waxfackla, tada crata.</i>	<b>fahl</b> , <i>venatus, venudabilis</i> , G. 42:1. Ruth. 4:3. 1 Cor. 10:25.
<b>fadder</b> , <i>sponsor fidei, pater-lustricus, testis baptisimatis.</i>	<b>fahla</b> , <i>fahlabygd.</i>
<b>faddergräfwu</b> , <i>domon-lustricum, munus-lustrum, in memoriam sacri baptisimi.</i>	<b>fahlnad</b> , <i>marcescens, marcescens, caducus.</i>
<b>fader</b> , <i>pater, graec.</i> 20:170, 2 K. 13:14. M. 6:10. Eph. 3:14-5. <i>landsens fader, pater patriae</i> , G. 41:43. <i>pl. fader, quod vide.</i>	<b>fahlnar</b> , <i>marcesco, marces. cadit</i> , Ps. 113. W. 2:8. <i>fahlnade blomster, flores marcescentes, marcidit</i> , Es. 28:11-4. <i>ther Wank har fallande, oett. germ. verwelken, theil löf förfalna inset, Luth. seine blätter verweicken nicht.</i> <i>bene</i> , Ps. 113.
<b>faderbroder</b> , <i>patruus</i> , Esth. 2:7. J. 32:7. <i>am.</i> 6:10. <i>farbrod</i> , Lev. 20:20.	<b>fahlska</b> , <i>favilla.</i>
<b>faderfader</b> , <i>avni, avni paternus.</i>	<b>fahre</b> , <i>periculum, discrimen</i> , 1 S. 20:21. S. 20 * 190 40:4. 7. A. 19:240. <i>cum h.</i> <i>mf C.</i> Gust. Keis. Wank. <i>Bibl. bene.</i> <i>Psb.</i> 62:9. <i>germ.</i> <i>gefahr, obliq.</i> <i>fahra</i> , S. 3:27. 1 Cor. 13:30. 16:20. <i>lowad fahra hon ständet hafwer</i> , T. 4:4.
<b>faderfaders fader</b> , <i>pratus.</i>	<b>fahrtig</b> , <i>periculosus, anceps, magni discriminis</i> , S. 9:25. 2 T. 3:1. <i>valde, admodum.</i>
<b>faderlig</b> , <i>paternus, patrius</i> , W. 10:5.	
<b>faderlös</b> , <i>pupillus, orbis patre</i> , Ex. 22:22, 24. Job. 14:18. Jac. 1:27.	
<b>fadermoder</b> , <i>avia.</i>	
<b>fadermördare</b> , <i>patricida</i> , 1 T. 1:79.	
<b>fadersyster</b> , <i>faster, amita</i> , Lev. 20:20.	

7. *facit*: seer tillägg av J. Sw. || 8. *fackla* (nr 2): *fackla* Skt. || 8f. *fackla*, *waxfackla*: Skt. || 13. *avni* Skt. || 10. *faderfaders fader* rästat efter Skt och L., U *fader, faders, fader*.  
 13. *cade*: Skt. || 16. *verwelken*: *verweicken* Skt.; *theil*: *ther* Skt. || 16f. *förfalna*: *förfalna* L. || 19. *artikeln fahlska*: *hand* 4? || 20. 1 S. 20:21 rästat efter Skt. || 26. *valde, admodum*: seer tillägg av J. Sw.

Bild 2: Början på bokstaven F i Holms utgåva av *Swensk Ordabok*

Ytterligare ett användningsområde för ordboken som Holm föreslår vore att parallellläsa den med SAOB för att korrigera den sistnämndas uppgifter om förstabelägg.

#### 4. Holms *Swensk ordabok*

Det är naturligtvis omöjligt att avgöra vilken inverkan ordboken faktiskt hade haft på den svenska lexikografins utveckling om den hade tryckts då den omkring 1720 förelåg färdig. Att den nu, närmare tre sekler efter sin tillkomst, finns utgiven kommer heller inte att påverka den framtida svenska lexikografen. Däremot är utgåvan allmänt språkhistoriskt, specifikt lexikografihistoriskt och filologiskt intressant. Förutom den tryckta boken finns den också åtkomlig i digitaliserad form i Litteraturbanken (se litteraturförteckningen).

När det gäller den *Swensk ordabok* som nu äntligen lämnat trycket finns det en asymmetri mellan Holms – i vissa avseenden – summariska introduktion och hans grundliga utgåva. Den exposé över Swedbergs språkvetenskapliga gärning som ges i introduktionen hade tjänat på att problematiseras och relateras till dagens forskningsläge. När Holm började sitt umgänge med biskop Swedbergs ordbok var den svenska lexikografins utveckling ett outforskat fält. Sedan dess har det språkliga och specifikt lexikografiska klimat som Swedberg verkade i undersökts ur olika perspektiv. I Stig Örjan Ohlssons forskning kring Urban Hiärnes språkvetenskapliga skrifter figurerar naturligt nog också Swedberg. Grammatikbegreppets utveckling har utforskats och då har också Swedbergs grammatik (1722) satts in i detta sammanhang (Haapamäki 2002). Sedan Holm disputerade på Swedbergs ordbok har de stora dragen i den svenska lexikografins framväxt i princip kartlagts. Därvid har den tidiga latintraditionens utveckling och arvet efter *Lexicon Lincopense*, som ju Swedberg har att förhålla sig till, redovisats (Johansson 1997), och de gamla ordböckernas värde som språkhistoriska källor har problematiserats (Ralph 1992). Dessa perspektiv hade Holm genom hänvisningar kunnat leda läsaren till.

Här har endast den tryckta utgåvan av ordboken beaktats. Som framgått ovan finns ordboken också tillgänglig som pdf-fil i Litteraturbanken. Formatet tillåter en rad sökningar och inbjuder på så vis till studier som är tidsödande att genomföra med boken som underlag. Det är exempelvis tacksamt att använda filen för ordförrådsstudier av olika slag. En blyxtstudie av kvinnobeteckningar med initialt *b* och bildade med avledningssuffixet *-erska* gav direkt sex träffar. Ett av orden, *bislåperska*, förekommer också i biskopens förord. I ordboken får det ekvivalenterna *concupina* och *pellex*. Genom en sökning på *concupina* påträffas synonymerna *frilla* och *sengakamerat*, som entydigt bekräftar det semantiska fält *bislåperska* hör hemma i. Även de rent filologiska aspekterna blir lättåtkomliga i pdf-filen genom sökningar på exempelvis ”sena tillägg”, ”rättat efter” m.m.

I sin slutgiltiga form är *Swensk Ordabok* lika mycket Holms verk som Swedbergs. Swedberg tillhandahöll ett material som Holm nog har ägnat lika lång tid åt sammanlagt som upphovsmannen. Resultatet är på det hela taget imponerande. Utgåvan är noggrann och konsekvent samtidigt som den är lättillgänglig och elegant. I sin fysiska form pryder boken sin plats i bokhyllan och i den digitala formen inbjuder den till fortsatta studier i det tidiga 1700-talets svenska. Swedberg hade definitivt inte gjort det bättre själv.

## Litteratur

Alling, Gunnar 2008: Swedbergs försvar. En studie av Jesper Swedbergs levernesbeskrivning med särskild hänsyn till psalmboksstriden 1694. I: *Jesper Swedberg – en antologi*. Red. Johnny Hagberg. (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie 35.) Skara, 301–337.

Haapamäki, Saara 2002: *Studier i svensk grammatikhistoria*. Åbo: Åbo Akademis förlag.

- Hannesdóttir, Anna Helga 1998: *Lexikografihistorisk spegel. Den enspråkiga svenska lexikografins utveckling ur den tvåspråkiga.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 23.) Göteborg.
- Holm, Lars 1984: Swedbergs Swensk Ordabok – yttre dokumentation. I: Holm 1986a.
- Holm, Lars 1985: Swedbergs Swensk Ordabok – handskrifterna. I: Holm 1986a.
- Holm, Lars 1986a: *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok – bakgrund och tillkomsthistoria.* Uppsala.
- Holm, Lars 1986b: När biskopen blev gammal blev han ful i mun eller: De sena tilläggen i Swedbergs Swensk Ordabok (Uppsala-handskriften): I: *Svenska i tid och otid.* Vänskrift till Gun Widmark från doktoranderna i Uppsala. Uppsala.
- Holm, Lars 1988: Swedberg och de främmande orden. I: *Studier i svensk språkhistoria.* Red. Gertrud Pettersson. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 41.) Lund, 104–118.
- Holm, Lars 2005a: Polysemi i Swedbergs Swensk Ordabok. I: *Nordiske studier i leksikografi* 7. (Rapport frå konferanse om leksikografi i Norden. Volda 20.–24. mai 2003, red. av Ruth Vatvedt Fjeld og Dagfinn Worren.) Oslo, 186–203.
- Holm, Lars 2005b: Swedbergs Swensk Ordabok och Bibeln. I: *Den gamla översättningen. Karl XII:s bibel och dess receptionshistoria.* Föredrag vid en konferens i Lund den 21–25 februari 2003 anordnad av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund. Redigerad av Tord Larsson och Birger Olsson. Lund.
- Holm, Lars 2005c: Uttrycksvariation i Swedbergs Swensk Ordabok. I: *Studier i svensk språkhistoria* 8. Red. Cecilia Falk och Lars-Olof Delsing. (Lundastudier i nordisk språkvetenskap. A 63.) Lund, 125–135.
- Holm, Lars 2008: *Jesper Swedbergs Swensk Ordabok.* I: *Jesper Swedberg – en antologi.* Red. Johnny Hagberg. (Skara stiftshistoriska sällskskaps skriftserie 35.) Skara, 339–406.

- Holm, Lars 2009: *Jesper Swedberg: Svensk Ordbok. Utgiven efter Uppsala-handskriften, med tillägg och rättelser ur övriga handskrifter, av Lars Holm.* (Skara stiftshistoriska sällskaps skriftserie nr 46, och Acta Bibliothecae Scarenensis. Skrifter utgivna av Stifts- och landsbiblioteket i Skara, nr 12.) Skara.
- Även: <[http://litteraturbanken.se/#forfattare/SwedbergJ/titlar/Svensk Ordbok](http://litteraturbanken.se/#forfattare/SwedbergJ/titlar/Svensk%20Ordbok)>
- Johansson, Monica 1997: *Lexicon Lincopense. En studie i lexikografisk tradition och svenskt språk vid 1600-talets mitt.* (Meijerbergs arkiv för svensk ordforskning 21.) Göteborg.
- Ohlsson, Stig Örjan 1992: *Språkforskaren Urban Hiärne. Jämförande studier mot europeisk och skandinavisk bakgrund.* Lund: Ambla förlag.
- Ralph, Bo 1992: The older dictionaries as sources for Nordic language history. I: *The Nordic Languages and Modern Linguistics* 7. Proceedings of the 7:th International Conference of Nordic and General Linguistics i Tórshavn, 7–11 August 1989. Vol. II. (Annales Societatis Scientiarum Færoensis. Supplementum XVII.) Tórshavn, 493–509.
- Ralph, Bo 2000: Svensk lexikografitradition. I: *LexicoNordica* 7, 5–22.
- Rogström, Lena u.a: Etablering eller förankring – hur kan man se på arbetet med ordförrådet i 1734 års lag? Föredrag vid Svenska språkets historia 11, 23–24 april 2010 i Uppsala.
- Schenberg, Petrus 1739: *Lexicon latino–svecanum.* Norcopiæ.
- Swedberg, Jesper 1716: *Schibboleth. Svenska språkets rycht och richtighet.* Skara.
- Swedberg, Jesper 1722: *En kortt Svensk Grammatica.* Stockholm.

Anna Helga Hannesdóttir  
 fil. dr, universitetslektor  
 Institutionen för svenska språket  
 Göteborgs universitet  
 Box 200  
 SE-405 30 Göteborg  
 anna.hannesdottir@svenska.gu.se